

VÁRADY TIBOR

A híres Monkey Trial

és közben Markusitzné becskerek-i pere

Markusitzné, May Rezső és a Vörösmarty utca 1925-ben

Én ugyan tervben sem voltam még (apám és anyám tizenhárom évesek voltak, nem ismerték egymást), de minden utólagos információim szerint nagyon fontos dolgok történtek 1925-ben. Különösen azokkal, akik ide-oda tartoztak.

Egy híres ukrajnai orosz (Vorosilov) ekkor állt a szovjet hadsereg élére. Egy lengyelországi német (Hindenburg) előbb hős lett az első világháború alatt (legalábbis német szempontból), majd 1925-ben ő lett Németország (a weimari köztársaság) államfője. És egy neves ausztriai magyar (Zsigmondy) ekkor kapott kémikusként Nobel-díjat. Ebben az évben a bánáti magyarok is láttak esélyeket. A tordai (Becskekerek környéki) Fejes Teri ekkor vált csillaggá a pesti Operettszínházban. Illy Ferenc (aki, igaz, nem becskerek-i, hanem temesvári – de az is Bánát volt) éppen presszókávéét igyekezett feltalálni. Aztán fel is találta. Triesztben. Majd valamivel később (1933-ban) megalapította az Illycaffèt.

Perek is voltak Bánátban 1925-ben. Ezekben is érződött a történelem. A 9315. számú iratcsomóban a jogi történések kiindulópontja a „rekvirálás”. Nagyon sokszor hallottam ezt a szót. Különösen akkoriban, amikor még nem értettem. Tudtam, hogy fontos a felnőtteknek. Mint a környezetemben gyakran emlegetett „pasziánsz” is. A pasziánszról azt is tudtam, hogy ez valami kártyajáték. A rekquirálásról sokáig csak azt tudtam, hogy ez valami rossz.

Volt úgy is, hogy (idővel) ennek a rossznak megszűnt a hatása. 1945. november 14-én nagyapám ezt jegyzi be a *Napló*jába:

„1945. XI. 14. Szerda. Reggel beállított Szűcs-Schulhoff Ödön, Lajos fitestvére s közölte az ítélet bemutatásával, hogy a családtól elrekvirált Padé birtokot nekik visszaítélték. A tényleges átadás-átvétel céljából keresett fel. A szívós kitartásnak, utánjárásnak megvan az eredménye. Barátai, szerb oldalról is nagyon lebeszélték arról, hogy a birtok visszaadását bolygassa, mert magára vonja a figyelmet és személyes baja is lesz. De a kétségtelenül benne élő zsidó szívóssággal – nem törődve a vészjósló tanácsokkal – bizony addig-addig járt, kilincsel, sürgetett, míg ismét megvan a kedvező eredmény. – Józsi a kézhez kapott ítélettel járt, hogy a tényleges átadást kisürgesse. Ödön nálunk ebédel.”

A Schulhoff család ismert volt Bánátban. (Tulajdonképpen Szabadkán is, Pesten is.) A német megszállás alatt rekvirálták bánáti vagyonukat – mert zsidó vagyon volt. Aztán jött a felszabadulás. Most már nem volt probléma, hogy egy birtok zsidó birtok, de baj volt, ha nagyobb, mint amekkorára feltétlenül szükség van. Ezért javasoltak többen (rosszindulat nélkül) tartózkodást. Ödön azonban a tartózkodás helyett a kitartást választotta. Látom, hogy a sikert meg is ünnepelték nálunk egy ebéd alatt. Józsi (az apám), aki ki kellett, hogy sürgesse az átadást, ekkor harminchárom éves volt. Én hatéves. Majdnem biztos, hogy jelen voltam, de saját emlékeim nincsenek. Azt tudom, hogy ha több vendégünk volt, akkor én nem az ebédlőasztalnál ültem, hanem oldalt egy világosbarna kisasztalnál. Mivel az asztalterítő túl nagy lett volna rá, fehér szalvétával volt letakarva. Ha csak Schulhoff Ödön volt a vendég, akkor minden valószínűség szerint mégis együtt ültünk az ebédlőasztalnál 1945 novemberében.

Amint a *Napló* más bejegyzései mutatják, nálunk is volt rekvirállás. A háború alatt, majd néhány hónapig közvetlenül a felszabadulás után. Utána jött egy újabb fenyegetés, de született megoldás. Inkább kijátszással, mint kitaró szembeszegüléssel. 1946. augusztus 13-án ez a bejegyzés szerepel a *Napló*ban:

„1946. VIII. 13. Kedd. Állandó még mindig a lakások, szobák rekvirállása. Hozzánk is újabb beszállásolás fenyegetett. Nehogy idegent

legyünk kénytelenek befogadni, ismételt családi megbeszélés ahhoz a megoldáshoz vezetett, hogy Piroska és Pali elfoglalják a mi – később Józsiék – hálószobáját, Cuni mellettük a fürdőszobába vezető volt ún. gyermekszobát kapja. Piros átveszi a volt közös konyhát. Józsiék beköltöznek a volt szalonba, Lóri az előttük levő volt ún. leány-szobát veszi át, a volt ebédlő lesz Józsiék konyhája. Iroda marad. Az én lakó-, fürdőszobám marad.”

Kényelmes házban laktunk, de 1946-ban éppen kommunizmus volt, és a polgári kényelemmel szembehelyezkedett a hivatalos racionalitás. Ennek a szémszögéből nézve, több ember számára volt hely a házunkban, mint ahányan voltunk. Rekvirálás fenyegetett. Ezért költözött hozzánk Piroska nagynéném és a férje, Pali bácsi, valamint Cuni, Piroska tanti korábbi házasságából származó fia. Nálunk lakott Lóri nagybátyám is. Elég sokan voltunk, de nem emlékszem, hogy ez igazán zavart volna. (Szüleimet most már nem tudom megkérdezni.) Úgy emlékszem, hogy Lóri bácsi és a Cuni egy év múlva már elköltöztek. Piroska néném és a Pali bácsi egy kicsit tovább maradtak.

És volt rekvirálás 1925-ben is. Korábban is. Látom, hogy 1922. június 22-én a becskerekeli Lakásbizottság úgy döntött, hogy „ud. Lipot” (magyarul „özv. Lipótné” lenne) házában rekvirálnak egy bútorozott szobát (azt, melyet egy Joca Pavlović otthagytott). A rekvirált szobát dr. Radosav Maj (magyarul dr. May Rezső) kapja. A Lakásbizottság egy kicsit pontosíthatta volna a tulajdonosné nevét. Valóban „Lipót” volt a férj neve, de ez keresztnév volt. A vezetékneve Markusitz. Tehát az „özv. Markusitzné” pontosabb lett volna. Az özvegyasszony leányneve egyébként Várady Szidónia volt.

Ez a rekvirálás árnyaltabb volt, mint azok, melyeket a német megszállás alatt rendeltek el. Markusitzné akarata ellenére kellett, hogy odaadjon egy szobát – viszont ezért lakkbért kapott. Dr. May havi öt-száz dinárt fizetett. Ilyen kötelezettségek a német megszállás utáni rekvirálások kapcsán sem alakultak. 1944 végén és 1945 elején néhány szovjet tiszt lakott nálunk rekvirálás nyomán. Lakkbért nem fizettek (ha csak azt nem számítjuk, hogy az egyik tiszt egyszer egy tábla csokoládét ajándékozott nekem).

ragást látok a beadványvázlatban. Megmaradnak az „ö” betűk, de az „y” mégsem, és ott áll egy szerb végződés is. Tehát: „Vörösmartinova”. Az „ova” birtokosjelzés, szóval „Vörösmarty utcája” kellett volna, hogy legyen, de Somogyi Pali bácsi itt egy kicsit megbicsaklott a nyelvi átállásnál. A „Vörösmartinova utca” tulajdonképpen „Vörösmárton utcája” lenne. (A bírósági döntésekben „Verešmartijeva”). Ez volt a helyzet.

Egyébként ezt az utcát jól ismerem. Alig ötpercnnyire volt a házunktól, ide jártunk piacra, ahol gimnazista koromban könyveket is lehetett vásárolni. Magyar könyveket is. A legérdekesebbek egy paprikabódében voltak, a vevők felől nézve a bal oldali polcon. És itt volt az első sarkon a magyar művelődési egyesület. Ma is itt van. Ez nem változott. Az utca neve igen. Néhányszor. Ma „Petefijeva” – vagyis Petőfi utca. A magyar művelődési egyesület neve is Petőfi. A 11.-es házszámnál nem folytatást látok. Ez most nem Markusitzné háza. A feliraton az áll, hogy „Pogrebna oprema i usluge” (vagyis: „Temetkezési berendezés és szolgáltatások”). Tehát ez van ott, és így néz ki ma a Petőfi (valamikor Vörösmarty) utca 11.:

De visszatérve a perre, arról volt szó, hogy három év után Markusitzné fel akart mondani dr. May Rezsőnek. Itt most felmerült a kérdés, hogy honnan származtathatók a jogi lépések, vagyis melyik az eredet, amire támaszkodni lehet. A magántulajdon vagy a rekvirálás?

Nagyapám úgy döntött, hogy megpróbálja kikerülni a pert, és egyezséget keres. 1925. június 22-én levelet írt May Rezsőnek, és ebben ott áll ez a mondat is: „Minthogy azonban özvegy Markusitzné rokonom, igen tisztelt Doktor úr pedig jó ismerősöm, ezért a bírói helyett inkább ily úton való közvetítésre vállalkozom...” Nem tudom pontosan, hogyan volt rokonunk Markusitzné Várady Szidónia. Átnéztem a *Naplóban* a születésnapjait és névnapi vendégek listáját. Egy évben sincs rajta, szóval nem lehetett közeli rokon. De mégis az volt.

May Rezső június 24-én válaszolt. A levél első mondatában ott áll, hogy „engedje meg igen t. Ügyvéd Úr, hogy elsősorban szíves előzékenységéért hálás köszönetemet fejezzem ki”. Ezt mutatom is:

Utal. Rezsőnek, 1925. jún. 24.

Hagyományos
István Várady, Imre ügyvéd nének
Utal. Rezsőnek

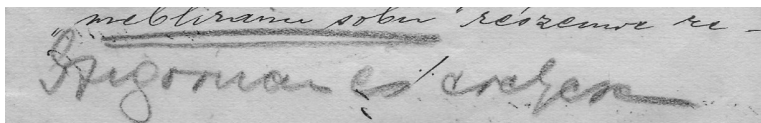
Ugyan kiakartam ügyvéd hí!

Lehátolom ügyében f. hó 22-én
kell nek. soraira valószínű engedje
még, igen t. ügyvéd hí, hogy elő-
sorban szíves előzékenységéért há-
lái köszönetemet fejezzem ki. -

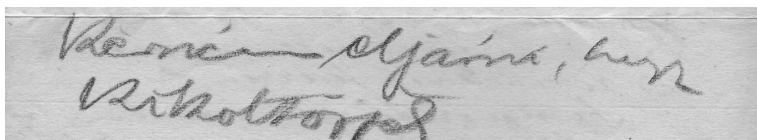
Az igaz érdemében azonban, leg-
nagyobb sajnálattal, úgyfele
kivételnek elég nem lehetek,
mert hátolom az házas-hiányos
1861/1912 sz. házioroklásról mint
„megtörött sóban” részemre is -

Ügym. és cser.

Ezután az áll a levélben, hogy „legnagyobb sajnálatomra ügyfele kívánságának eleget nem tehetek”. Van egy magyarázat is. May Rezső szerint, mivel az ő számára rekvirálták a szobát, a tulajdonosnőnek nincsen felmondási joga. Tehát a rekvirálásból (és nem másból) származnak ilyen vagy olyan jogosultságok, vagy azok hiánya. Látom, hogy nagyapám odaadta a levelet Markusitznének, aki hozzáírt egy kommentárt. Az első oldal alján kezdte, elég nagy betűkkel írt, és a második oldal végén folytatta. Összeillesztve, így néz ki Markusitzné megjegyzése:

megtörölni a szobát rekvirálva
Szigorúan és erősen

Kérem eljárnai, hogy
kiköltözzék

Legépelve: „Szigorúan és erősen kérném eljárnai, hogy kiköltözzék.”

A per megindult. 1925. július 16-án lett beadva a kereset. Markusitzné szerint ő már március 27-én felmondott, április 15-ére kérte a kiköltözést, és May Rezső el is fogadta a felmondást. Ezt így pontosították: „A felmondás és ennek elfogadása négyszemközt történt.” May Rezső július 24-én válaszolt, és tagadta, hogy elfogadta volna a felmondást.

Az első tárgyalásra 1925. július 27-én került sor, reggel 9-kor.

Dayton, Tennessee – szintén 1925-ben

Markusitzné és May Rezső perével párhuzamosan Amerikában is bíróság elé került egy per 1925 júliusában. A helyszín a Tennessee állambeli Dayton volt – mely jóval kisebb város, mint Becskerek. Ebben

az esetben hosszabb volt a tárgyalás. Július 10-étől 21-éig tartott (azzal, hogy július 11-én, szombaton és július 12-én, vasárnap, szünetet tartottak). A helyszín egy nagyon nagy terem volt, ahol állóhely sem maradt. Többen a folyosóra szorultak. Sok fényképész is ott forgott, néhányszor kitiltották őket, aztán később visszajöttek. Több helyen olvastam, hogy ez a másik, 1925 júliusában folytatott eljárás (a daytoni), a világ leghíresebb büntetőpere volt. Azzal, hogy a híressé válás folyamatában kicsit módosult az elnevezés. „*State of Tennessee v. John T. Scopes*” helyett „*The Monkey Trial*”, vagyis „*a majom büntetőper*” (egyszerűbben: „*a majomper*”) néven vált ismertté a köztudatban (és a történelemben).

Markusitzné becskereki perében abból indult a vita, hogy magántulajdonból vagy a rekvirálásból származnak a jogosultságok. A daytoni büntetőperben is a származás volt a figyelem középpontjában. Azzal, hogy ezúttal az emberi faj eredete volt a kérdés. 1925 márciusában (ugyanabban a hónapban, melyben Markusitzné felmondott) Tennessee állam hozott egy törvényt, mely megtiltotta, hogy az állami iskolákban evolúcióelméletet tanítsanak. A daytoni ügyész (William Bryan) szerint John Thomas Scopes huszonnégy éves középiskolai tanár mégis ezt tette. A tettes így nézett ki:

Az ügyész nem akárci volt. Háromszor is próbált már az Amerikai Egyesült Államok elnöke lenni (1896-ban, 1900-ban és 1908-ban, mindháromszor a Demokrata Párt jelöltjeként). 1913 és 1915 között ő volt az Egyesült Államok külügyminisztere.

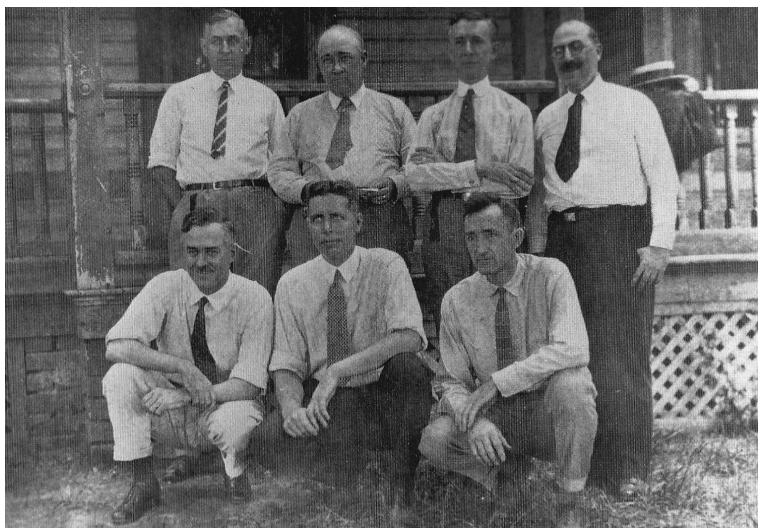
Több kommentár szerint Scopes (a vádlott) is azok között volt, akik tulajdonképpen akarták, hogy a per létrejöjjön. Ezen az oldalon állt az ACLU (American Civil Liberties Union) is, mert esélyt látott abban, hogy nyilvános vitára kerüljön az általa védett evolúcióelmélet. Azt olvasom, hogy a város vezetői is örültek az eseménynek, mert hatalmas figyelem irányult a településre, rengeteg vendég érkezett (akik pénz is költöttek). Farsangi volt a hangulat Daytonban. Az utcán felvonultak szerzetesek is, darwinisták is. *Bibliát* árultak, és emellett limonádét és hot dogot. Néhány szereplő álarcot húzott, majomnak öltözött, és úgy jelent meg a bírósági csarnokban. Az esemény tehát széles körű figyelmet kapott. És nem csak Amerikában.

A tárgyalás reggel 9-kor kezdődött (csakúgy, mint Becskereken Markusitzné ügyében). Azzal, hogy Daytonban egy imával indult a bírósági eljárás, és ezt Cartwright tiszteletes mondta. Imával kezdődött a többi tárgyalási nap is – bár a védelem vitatta ennek helyességét. Más-más napokon más-más tiszteletesek léptek fel. A bíró hivatkozott a márciusban meghozott törvény első szakaszára, mely szerint „állami iskolákban tilos olyan elméletet tanítani, mely tagadja, hogy Isten teremtette az embert, amint ezt a *Biblia* tanítja, és e helyett azt tanítja, hogy az ember alsóbbrendű állattól származik”. Ezután több részt is felolvasott a *Bibliából* (a Teremtés könyve I. fejezetéből), külön hangsúlyt adva a 27. bekezdésnek, mely szerint: „Isten megteremtette az embert, saját képmására alkotta, férfinak és nőnek teremtette.” Tehát világos, hogy nem majmoktól származunk, és Scopes törvényt sértett.

Scopes és az ügyvédei nem tagadták, hogy a vádlott evolúcióelméletet tanított, de arra hivatkoztak, hogy így igazságot tanított, és jogsértés nem történt, mert a törvény, mely tiltja e tan oktatását, tulajdonképpen alkotmányellenes.

A védelem tudósokat is idézett tanúként, de Raulston bíró ezt ellenezte. Azzal érvelt, hogy nem Tennessee állam törvénye, hanem

Scopes a vádlott. Tehát nem a törvény helyességét (vagyis az evolúcióelmélet tagadását), hanem Scopes magatartásának helyességét kell vitatni. Míg vártak a kihallgatásra, a tudósok le is fényképezkedtek:

A bíróság úgy döntött, hogy nem állhatnak az esküdtek elé. Viszont nyolc napon keresztül mégis az emberi faj eredete, a *Biblia* és Darwin álltak a véleménypárbaj középpontjában.

És ez a vita sokfelé ágazott. Felmerült az a kérdés is, hogy valójában egy vagy több *Biblia* van, és hogy milyen nyelven hiteles. A nyelvi hitelesség kérdésében a védelem egy Rosenwasser nevű kaliforniai rabbit idézett tanúnak. Olvasom, hogy több nyelven beszélt folyékonyan: magyarul, németül, angolul, jiddis és héber nyelven. Emellett értette a latin, görög, francia, olasz és kaldeusi nyelveket is. A magyart az magyarázza, hogy – amint látom az iratokban – Magyarországon született, és tizennégy éves korában (1893-ban) került Amerikába. A magyarországi származású rabbi szerint King James 1611-beli angol bibliafordítása (melyre a bíróság és az ügyészség hivatkoznak)

nem hibátlan. Több helyen nem tükrözi a héber eredetét. Például a Teremtés könyvében az „Adam” szó tulajdonképpen azt jelenti, hogy „a living organism containing blood”. Rosenwasser sajnos nem magyarul fogalmazott Daytonban. A fordítás ez lehetne: „vért tartalmazó élő szervezet”. Ebből a védelem azt a tanulságot is levonta, hogy ha a *Biblia* szerint Ádámtól származunk, akkor ez csak azt jelenti, hogy vért tartalmazó, élő testből származunk – és így a majom sincs kizárva mint lehetséges előd.

Ádám neve és szerepe többször is tárgya volt a vitának. Ha nem 1927-ben, hanem kicsivel korábban jelenik meg, használhatták volna Karinthy Frigyes *Noteszét* is, melyben egy helyen kételyek, pontosabban egy örök gyanú lett rögzítve:

Örök gyanú.

- Ki volt az első férfi?
- Nem tudom.
- Micsoda? Hát Ádám?
- Azt Éva mondja!

Nagy esemény volt Daytonban. Szurkolótáborok is alakultak. Néhány cikkben azt olvasom, hogy az evolúcióelmélet híveit többen pártolták. De látok mást is. Amikor a tárgyalás negyedik napjának délutánján a bíró elutasította a védelem egyik kezdeményezését, délután virágot hoztak neki. Azt nem tudni pontosan, hogy ki küldte a virágot, de ezek, minden jel szerint, evolúcióellenes virágcsokrok voltak. Olvasom azt is, hogy aznap (július 15-én) hőség volt, és néhány ventilátort helyeztek a bírák és ügyészek elé.

A védelem azzal az érveléssel próbálkozott, hogy nem vallástagadás az evolúcióelmélet. Párhuzamosan is létezhet a kereszténység. Az ügyész ezt tagadta.

A negyedik napon a vádlott felé is fordult valamennyi figyelem. White tanárkolléga azt nyilatkozta, hogy Scopes tanárra nem panaszok voltak. Több diák is megjelent. Egy tizennégy éves diák is. Ők igazolták, hogy Scopes evolúcióelméletet tanított.

Az ötödik napon Bryan ügyész (korábban amerikai elnökjelölt) nagyon lendületbe jött. Azt igyekezett mutatni, hogy mennyire leala-

csenyítja az emberiséget az evolúcióelmélet. Szerinte ebből a hozzáállásból az következik, hogy az ember nem más, csak egyike a 3500 emlősnek. Tehát nem igazán különböztethető meg a többi 3499 emlőstől. És Bryan hozzátette, hogy itt van az is – ami még visszataszítóbb –, hogy Darwin szerint az emberek „nem is amerikai majmoktól, hanem az óvilág majmaitól származnak”. A közönség ezen nevetett. Valamilyen táncmozdulat felé módosított lépést láthattak. Azt nem tudni, hogy maga Bryan a tréfa felé lépdelt, vagy ez szándék nélküli humor volt. Mint ahogyan szándék nélküli vicces eredmény alakult, amikor Somogyi Pali bácsi azt írta, hogy „Vörösmartinova utcában”. A védelem nevében Dudley Malone odaszólt Bryannak, hogy ne felejtse, hogy ő is csak egy emlős.

Egyébként az első számú védő Clarence Darrow ismert jogász volt, a polgári szabadságjogokért küzdő American Civil Liberties Union egyik vezéralakja. Ő igyekezett távlatot is mutatni. Szavai szerint: „Azt hiszem, az emberek emlékezni fognak erre az ügyre, mert ilyen fajta ügyünk nem volt a boszorkányperek óta...”

A tárgyalás hetedik napján (az esküdszék kizárásával) fel lett olvasva több tudós véleménye. Ezek nagyon sok témára kitértek. Elemelve lettek a *Biblia* változatai, Konfucius, Buddha, Babel tornya, Zaráthusztra, a kozmikus és a geológiai evolúció, a paleontológia, Noé és az árvíz, a „faj” fogalma, mit bizonyít az embriológia, mi (vagy ki) tulajdonképpen a homo sapiens.

Látom, hogy kimaradt, de az elemzések során fel lehetett volna hozni egy Paul Valéry-gondolatot is, mert európai szemszögből tér rá a lényegre. Valéry ezt már a majomper előtt bejegyezte a füzeteibe (*Cahiers*): „Kölcsönösen egymást majmoló nemzetek – íme Európa története” (Somlyó György fordítása). Ennek a meglátásnak közlése tovább tágíthatta volna a látókört. És a vitában valószínűleg Darrow álláspontját segítette volna inkább, mert jelzi, hogy a Darwin által megállapított eredet még felismerhető.

Hallgatva a tudósok eszmefuttatásait, Bryan ügyész azt érezte, hogy neki is szakértelmet kell mutatnia, és felhozta, hogy Konfuciusról neki is vannak megfelelő információi. Azért is, mert volt Kínában.

Darrow ügyvéd erre megkérdezte Bryant, hogy milyen idős Konfucius. Bryan ezt válaszolta: „Nem tudok pontos adatot adni.” Mire következett Darrow újabb kérdése: „És megpróbálta ezt kikutatni?” Bryan erre sem tudott kielégítő választ adni.

A nyolcadik nap volt a zárónap. Ez is imával indult, majd a bíróság végzéseket hozott. Megerősítette a korábbi álláspontját, mely szerint az egyedüli kérdés, melyben az esküdtszéknek döntenie kell (és melyben dönthet), az a Scopes elleni vád helyessége. Tehát nem dönthet arról, hogy helyes-e (vagy pedig alkotmányellenes-e) a törvény, mely tiltja az evolúcióelmélet oktatását, hanem csakis arról, hogy oktatott-e Scopes ilyen elméletet, vagyis tanította-e azt, hogy „az ember alsóbbrendű állattól származik”.

Ezen a ponton elvált egymástól a becskerekai és a daytoni per. Becskerekén arról döntött a bíróság, amiről a felek tényleg veszekedtek (hogy érvényes-e Markusitzné felmondása). Daytonban az evolúcióelmélet volt a vita fő tárgya, és e körül alakultak szurkolótáborok is. A bíróság azonban nem arról döntött, ami igazán kérdéses volt, hanem arról, hogy Scopes mit tanított az iskolában.

Az ügyész büntetést kért, és érdekes módon az ügyvéd sem elenezte az ítéletet. Darrow szerint nincs ok vitatni, hogy Scopes valóban evolúcióelméletet tanított-e, ezért felsőbb bíróság elé viszik majd az ügyet, hogy ki lehessen vizsgálni a jogszabályt, mely tiltja e tan tanítását. Tehát egy esélyt keresett, hogy (a másodfokú eljárásban) visszatérhessen a fő témára. Itt hozzá kell tennem, hogy ez nem járt igazán nagy kockázattal a kliense számára. Az idevonatkozó jogszabály börtönbüntetést nem, csak pénzbüntetést írt elő. És Scopes közben már kapott is egy új munkahelyet.

A várható ítélet így nem volt már igazán fontos, de a bíróságon (és a bíróságon kívül is) azt érezték az emberek, hogy valami nagy dolog történik. Zárószavában a bíró kihangsúlyozta, hogy „mi, akik részt vettünk ebben az ügyben, gratulálhatunk magunknak, hogy egy ilyen hatalmas kérdéshez kapcsoltuk magunkat”. Hozzátette azt is: „Barátaim, Amerika népe most nagy nép. Mi nagy nép vagyunk.”

A nyolc napon át folyó tárgyalás után az esküdtszék kilenc perc alatt hozott döntést. Scopes-ot bűnösnek nyilvánította, mert a *Biblia* által lefektetett isteni teremtés tana helyett evolúcióelméletet tanított, és ezzel megszegte a törvényt. Ezután a bíróság ítéletet hozott. 100 dollár volt a büntetés. Ennek az értéke ma körülbelül 1500 dollár lenne. A periratokban azt is látom, hogy Scopes havi fizetése 150 dollár volt (valószínűleg bruttó 150 dollár).

A végén Hays, a védőügyvéd egyik tanácsosa még egy kérdést intézett a bírósághoz: „Megengedik-e méltóságuk, hogy elküldjem önöknek Charles Darwin *A fajok eredete* című könyvét?”

Ezen mindkét oldalon nevettek.

Vissza Becskerekre

1925 júliusában nem lett elfogadva sem az evolúcióelmélet, sem Markusitzné felmondása. Becskereken egyébként másként folyt a tárgyalás. Daytonban nyolc egymást követő napon át tartott (egy hétvégi szünettel), gyakorlatilag reggeltől késő délutánig. Becskereken július 27-én indult, csak egy-két órán át folyt, majd október 1-jén következett egy második (szintén rövid) zárótárgyalás. Az ítéletet nem aznap, hanem október 5-én hozták. Tehát ezúttal több kellett, mint kilenc perc a döntés meghozatalához. Voltak különbségek a daytoni és a becskerekeli joggyakorlat között.

A becskerekeli perben az egyik központi kérdés az volt, hogy May Rezső elfogadta-e a felmondást. Ezt nem volt egyszerű megállapítani, mert négy szemközti beszélgetésről volt szó. Markusitzné elismerte, hogy miután közölve lett a felmondás, May Rezső „haragosan kiabálni kezdett és világosan hangosan dühöngött”. Ez nem elfogadásra utal, de Markusitzné szerint az alperes azért dühöngött, mert tudta, hogy el kell mennie, és mondta is, hogy el fog menni. May Rezső vallomása szerint nem egészen így volt. Ő nem azt mondta, hogy egyszerűen elmegy, hanem azt, hogy „el fogok menni, ha elköltözöm Becskerekéről”. Ezt eskü alatt is igazolta. Markusitzné viszont azt mondta a tárgyaláson, hogy ezt most hallja először.

Aztán felmerült az a kérdés is, hogy a rekvirálás vonatkozhat-e „hónapos szobára”, vagy csak lakásra. Nagyapám szerint az érvényes jogszabályok csak lakásra vonatkoztatják a rekvirálást, tehát már a beköltözésnek sem volt igazi alapja. (Persze nagyapám oldalán vagyok, de itt egy kicsit megállok. Azt tudom, hogy a második világháború alatt és a felszabadulás után szobákra is vonatkozott a rekvirálás. De lehet, hogy 1925-ben másképp volt.)

A bíróság töprengett, aztán október 5-én úgy döntött, hogy nem volt érvényes a felmondás. Azért sem, mert nem lett írásban közölve. Szóbeli egyetértés még alapul szolgálhatna, de nem volt rá bizonyíték, hogy a lakó elfogadta a követelést.

Két hét volt a fellebbezési idő. Ez be is lett tartva. Az iratok között megmaradt a fellebbezés magyarul fogalmazott tervezete. A kézírás Somogyi Pali bácsi kézírása. Itt-ott látok javításokat is. Ezek valószínűleg nagyapám megjegyzései nyomán kerültek a szövegbe. (A bíróságnak küldött beadványnak már szerb nyelvűnek kellett lennie, és a nagyapám nevének kellett állnia a szöveg végén. Pali bácsinak is volt jogi diplomája, de megtagadta, hogy Trianon után az új országhatalom előtt is jogászesküet tegyen. Így csak háttérben jogászkozhatott.) Pali bácsi ezúttal kihagyta a szerb megszólítás gyakorlását. A Tekintetes Kir. (királyi) járásbíróság a címzett:

Tekintetes Kir. járásbíróság!
 A lakásból való kiköltözés iránti ~~felhívás~~
 Perzso ellen folytatásban tett ügyemben $\frac{4018}{1925} / 3$ sz.
 a. hozott ítélet ellen
 feleltöréssel
~~eltekintek, mert az sérems és követelések~~
 születt:
 I. ~~Axaxaxaxaxax~~ Habár az alábbi

A beadványban (Pali bácsi segítségével) Markusitzné először is azzal érvelt, hogy mégis el lett fogadva a felmondása. May Rezső a dühöngése közben nem azt válaszolta, hogy „el fogok menni, ha elköltözöm Becskerekéről”, hanem egyszerűen azt, hogy „elmegyek”. Itt most azzal is szembe kellett nézni, hogy May Rezső esküvel igazolta, hogy mit mondott. Markusitzné szerint nem volt méltányos az eljárás. Őt is meg kellett volna esketni. Nemcsak arra kell esküdni, hogy valaki mit mondott, hanem arra is, hogy valaki mit hallott. Azt hiszem, ezen a ponton valóban egyenlőtlen versenyfeltételek alakultak. Az egyoldalú eskütétel nyomán az következett, hogy May Rezső biciklivel hajthatott a hihetőség felé, Markusitzné pedig csak gyalog mehetett. Nagy kérdés, hogy mit látott volna igaznak a bíróság, ha mindkét fél megesküszik. Nem egyszerű az eskü és az igazság viszonya. Emlekszem, hogy egyszer, még gimnazista koromban, futballmeccsre mentem egy Sanyi nevű barátommal. Nagyon fontos meccse volt ez a becskerei Proleternek. (Egyébként magyarul is proletert mondtunk, ez futballszerűbben hangzott, mint a proletár.) Amikor már a Vásártéren haladtunk, és közeledtünk a pályához, Sanyi esküt tett. Ezt mondta: „Esküszöm, hogy a Proleter fog nyerni.” Hajtóerőként néha egy kicsit keverednek a lelkiismeret és a lendület.

A rekvirálással kapcsolatban Markusitzné (illetve Pali bácsi, vagy a nagyapám) elsősorban azt hozta fel, hogy az érvényes jogszabályok szerint hónapos szobát nem is lehet rekvirálni. Aztán hozzá lett téve az is, hogy nincsen már kényszerhelyzet, több év telt el a háború óta, nem nehéz kiadó szobát találni. Az újságokban sok hirdetés van, melyekben bérlőket keresnek. (Egyébként ekkor több napilap is volt Becskereken. A magyar volt a legmenőbb.) Szóval May Rezsőnek nincsen szüksége hatósági segítségre, hogy szobát bérelhessen. Nem marad fedél nélkül, ha felmondanak neki.

Megfogalmazódott még egy érv. Ha nem is lett bizonyítva a szóbeli felmondás elfogadása, és írásbeli felmondásra lenne szükség, gyakorlatilag erre is sor került, mert a július 16-án beadott keresetben világosan ki van fejezve a felmondási szándék. Az elsőfokú ítéletet október 15-én hozták meg. Tehát amint ez ott áll a fellebbezésben: „időközben a 15 napos felmondási idő ötször is letelt”.

Aztán jött a szóbeli tárgyalás november 24-én. Ellentétben a korábbi becskerei és a daytoni tárgyalásokkal, ez nem reggel 9-kor, hanem fél órával később, 9:30-kor indult. Itt csak megismételték a beadványokban felhozott érveket.

Hogy a felperes asszony biztosra menjen, megfogalmazott (Pali bácsi segítségével) egy írásbeli felmondást is – és ezt november 30-án elküldte a bíróságnak is.

A döntésre nem kellett sokáig várni. A becskerei járásbíróság december 4-én úgy határozott, hogy May Rezsőnek ki kell költöznie, mégpedig január 1-jén. Pontosítva lett az is, hogy délután 6 óráig kell a költözést „teljesen befejezni”.

E döntés ellen elvben még lehetett volna fellebbezni, de ennek nem látom nyomát. Sőt, látom, hogy Somogyi Pali bácsi tintával odaírta az ítélet jobb felső sarkára, hogy „pravomočno!”. Vagyis „jogerős!”. Ez volt a végeredmény.

Azon töprengek még, hogy ez a döntés a *Bibliához* vagy Darwinhoz áll-e közelebb. És azon is, hogy Markusitzné ezután új bérlőt keresett-e, vagy mégsem, mert inkább a saját kényelmére gondolt. Azt is jó lenne tudni, hogy hány éves volt, de ezt az iratok nem mutatják. Nagypám ötvennyolc éves volt 1925-ben. Somogyi Pali bácsi is körülbelül annyi lehetett. Markusitznéről csak azt látom, hogy özvegyasszony volt, de ez a státus nem egyértelmű útmutató. Szóval nem tudom. Harminc évvel a per után rendszeresen végigmentem a Vörösmarty (akkor már Petőfi) utcán a Fischer uszoda felé tartva. Megszokásból majdnem mindig a bal oldalon mentem, ahol a páratlan házszámok vannak. Itt van a 11.-es szám alatti ház is. Nagypám élt még, el tudom képzelni, hogy Markusitzné is ott volt még. De csak az utcára emlékszem, valamennyire az utca hangulatára is, egyes házakra kevésbé. Lakókra még kevésbé. Megpróbáltam más becskerekieket kérdezni. Azt látom, hogy nem maradtak emlékek. Még emlékemények sem, mert azt sem mondta senki, hogy „ott van még a ... bácsi, esetleg őt lehetne megkérdezni”. Az sem biztató, hogy most temetkezési szolgáltatások irodája van a házban. Jobb lenne egy Emlékfel-támadást Szolgáltató Iroda – de ilyen más becskerei utcában sincs.

És most a majomper vége

A daytoni ügy Tennessee állam legfelsőbb bírósága elé került. Itt már nem voltak látványos szóbeli tárgyalások. Viszont a felek továbbra is a *Bibliára* és az ember eredetére összpontosítottak, és az írásbeli beadványokban visszatértek a tárgyalások izgalmas részletei. Aztán a legfelsőbb bíróság egyszerűsíteni igyekezett a dolgokat. 1927. január 17-én született meg az ítélet.

Julius Green főbíró előbb azt magyarázza, hogy a Tennessee-ben hozott jogszabály nem tartalmaz goromba korlátozásokat. Szerinte az evolúcióelméletnek több változata van, itt csak a legdurvább van kitiltva az oktatásból – az, amely szerint az ember alsóbbrendű állattól (pontosabban majomtól) származik –, és ez a kitiltás indokolt.

Nem volt könnyű száz évvel ezelőtt elfogadni az evolúcióelméletet. Sokaknak ma sem könnyű. Amíg az emberek azt mondják, hogy feudalistákból, kapitalistákból, hitetlenekből, kolonialistákból, kommunistákból lettünk, libernyákokból lettünk, populistákból lettünk – mindig van egy kis félreállási lehetőség, és annak a bizonygatása, hogy „én mégsem”. De ha a fajunk eredetéről van szó? A majomfi státusból senki sem tud kilépni, ha egyszer elfogadták az evolúcióelméletet. És manapság néha hallom azt is, hogy azért gyanúsak a darwini tanok, mert a kommunisták rögtön egyetértettek velük.

Green bíró azzal is érvelt, hogy amerikai bíróságok már több esetben engedélyeztek korlátozó rendelkezéseket az oktatásban. Tehát az ilyesmi nem feltétlenül törvény- vagy alkotmányellenes. 1915-ben Mississippi állam legfelsőbb bírósága úgy döntött, hogy érvényben maradhat az a szabály, mely szerint, akik a görög betűkkel jelzett diáktársaságok („Greek letter fraternities”), például a „Phi Beta Kappa” tagjai, azok nem kaphatnak diplomát.

Darrow ügyvéd előzőleg felhozta, hogy az 1925 márciusában hozott jogszabály alkotmányellenességét az is bizonyítja, hogy Tennessee alkotmánya 11. szakaszának 12. bekezdése szerint a Közgyűlés és a kormány kötelessége, „to cherish literature and science”. Vagyis, hogy „gondját viselje az irodalomnak és a tudománynak”. A majom-

tól való származás egyre inkább uralkodó vélemény a tudományban, tehát alkotmányellenes tiltani, inkább foglalkozni kellene vele. Green bíró szerint azonban a „cherish” szó túl határozatlan ahhoz, hogy egyértelmű jogi kötelezettséget lehetne belőle kiolvasni. (Én „gondját viseli”-nek fordítottam, de a szótárakban ott állnak más fordítás-változatok is: gyöngéden szeret, ápol, dédelget, becsben tart.) Ebben valamennyire igaza van Green bírónak, valóban nem egészen egyértelmű a „cherish” szó jelentése, de a jelentésirány mégis világos – és az 1925 márciusában meghozott törvény nem dédelgeti, hanem pofozgatja a tudományt.

A bíró felhozott néhány igazságot is. A törvény szerint csak tanítani tilos az evolúcióelméletet, tehát nem büntetendő, ha más szinten hangoztatják. Az is említve lett igazságként, hogy csak állami iskolákra vonatkozott a törvény – tehát Scopes elmehetett volna máshová tanítani. Tovább bizonygatva a törvény szerénységét, az ítéletben ott áll, hogy a törvény nem próbált abba beavatkozni, hogy mit kell tanítani, csak azt mondta ki, hogy mit nem szabad tanítani. És hozzá van téve, hogy ez is igazság.

El lehet töprengeni az igazság szerepén. Mert nemcsak az a kérdés, hogy mi az igazság, hanem az is, hogy mit akar mondani az ember az igazsággal. Hadd hozzak fel egy eshetőséget. Tennessee államban csak 1967-ben helyezték hatályon kívül az evolúcióelmélet oktatását tiltó törvényt. Ez igaz. Igaz az is, hogy ez volt az az év, melyben posztgraduális egyetemi tanulmányokat kezdtem Amerikában. Mi lenne, ha így fogalmaznám meg (és így hangsúlyoznám) az igazságot: *Tennessee-ben egész addig nem sikerült hatályon kívül helyezni az evolúcióelmélet oktatását tiltó törvényt, míg én el nem mentem Amerikába...*

A végén a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy érvényes maradhat az evolúcióelmélet oktatását tiltó törvény.

Ami magát Scopes-ot illeti, elég sajátos döntés született. Megerősítést nyert, hogy Scopes-ot meg kell büntetni – de úgy lesz megbüntetve, hogy nem kap büntetést. Arról volt szó, hogy a 100 dollár pénzbüntetést a bíróság szabta ki, de Tennessee állam alkotmánya szerint maga a bíróság csak ötven dollár büntetést szabhatott ki. Na-

gyobb összeghez az esküdtszék döntésére lett volna szükség – de erről valahogy megfeledkeztek. Tehát érvénytelen volt a büntetés. Ezen a ponton új eljárást is lehetett volna indítani, de a legfelsőbb bíróság szerint elég volt ebből az ügyből. Ott áll az is, hogy Scopes már nem állami intézménynél van szolgálatban, és semmi oka sincs annak, „hogy hosszabbítsuk ennek a bizzarr esetnek az életét”. Az ítélet utolsó sorai-ban írja, hogy *nolle prosequi*. Ez körülbelül úgy fordítható, hogy „nincs hajlandóság folytatni” – szabadabban: mehet az egész a fenébe.

Egy záró megjegyzés

Markusitzné pere és a majomper képet adnak arról, hogy száz évvel ezelőtt milyen helyzetben és hogyan veszekedtek az emberek. Ha azt vizsgáljuk, hogy azóta hova jutott a világ, ezeket a következtéseket lehetne levonni:

Az emberiség emlős státusa stagnál.

A *Biblia* sem módosult.

Markusitzné házában ma már temetkezési vállalat van.

De a veszekedés tovább evolúált.